

Valérie Piette. *Domestiques et servantes. Des vies sous conditions. Essai sur le travail domestique en Belgique au XIXe siècle.*

Nele Bracke

Citer ce document / Cite this document :

Bracke Nele. Valérie Piette. *Domestiques et servantes. Des vies sous conditions. Essai sur le travail domestique en Belgique au XIXe siècle.* In: Revue belge de philologie et d'histoire, tome 80, fasc. 2, 2002. Histoire médiévale, moderne et contemporaine - Middeleeuwse. moderne en hedendaagse geschiedenis. pp. 702-705;

https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_2002_num_80_2_4636_t1_0702_0000_2

Fichier pdf généré le 17/04/2018

« canard » s'occupait peu de suivre l'actualité : il puisait toujours dans le même stock de nouvelles qu'il déclinait sous mille lieux et mille noms : le récit d'un même crime pouvait par exemple être vendu plus d'une vingtaine d'années. À partir des années 1870 néanmoins, le genre du fait divers, repris dans les journaux à grand tirage peu de temps avant, afficha une prétention à dire la vérité. Le fait divers n'en abandonna pas pour autant les imprécisions ou les affabulations et, à compter des années 1880, on se lança aussi sur la voie de la production, voire de l'invention de l'événement.

Pour conclure, nous pouvons dire que les contributions de ce colloque de 1998 sont intéressantes à plus d'un titre et devraient contenter tout un chacun intéressé à l'histoire de la presse, et cela d'autant plus (nous l'avons déjà souligné) qu'elles empiètent sur plusieurs époques et plusieurs cultures et qu'elles sont produites par des historiens et des littéraires. Il est à souhaiter cependant que certaines recherches évoquées dans ce volume seront menées à terme et feront l'objet d'ouvrages plus importants. Signalons enfin que l'on trouve à la fin de ce livre une intéressante bibliographie reprenant les publications parues et à venir du Centre d'Étude des périodiques de Langue allemande de l'Université de Metz. – Olivier DAMME.

Valérie PIETTE. *Domestiques et servantes. Des vies sous conditions. Essai sur le travail domestique en Belgique au XIXe siècle.* Bruxelles, Académie Royale de Belgique, 2000 ; éen deel in-8°, 521 p. (MÉMOIRES DE LA CLASSE DES LETTRES, 3e série, tome XXIII).

Het dienstpersoneel kan in de Belgische geschiedschrijving doorgaans op weinig aandacht rekenen. Pas in de jaren 1990 trad deze groep enigszins uit het duister met het verschijnen van *Madame est servie* van Diane De Keyzer (Leuven, 1995) en *Upstairs Downstairs* (Leuven, 1996). Het was echter wachten op de publicatie van het doctoraat van Valérie Piette vooraleer we beschikten over een monografie over het dienstpersoneel in België in de negentiende eeuw. Wie haar boek leest, kan niet anders dan zich verbazen over de geringe interesse die het onderwerp tot nu toe wist op te wekken. Het dienstpersoneel vormt een boeiende en zeer diverse maatschappelijke groep, wiens geschiedenis op een (letterlijk) haast onzichtbare manier met de negentiende-eeuwse 'burgerlijke' samenleving verweven is. De negentiende eeuw is bovendien een 'scharniereeuw' in de geschiedenis van het dienstpersoneel. De Franse Revolutie slaagde er niet in de huis- en personendienst af te schaffen. De nieuwe burgerlijke elite deed evenzeer als de aristocratie een beroep op dienstpersoneel. In de loop van de negentiende eeuw onderging het dienstpersoneel diverse wijzigingen, waarvan het verlies aan status (door een herdefiniëring waardoor door mannen uitgeoefende taken aan de sector van het dienstpersoneel werden onttrokken), de daarmee samenhangende vervrouwelijking en de afname van de specialisatie de belangrijkste waren. Op het einde van de eeuw maakte de sector een 'crisis' door, zij het dat deze meer in de hoofden van de elites dan in werkelijkheid te situeren was. De teloorgang van de negentiende-eeuwse burgerlijke samenleving leidde na de Eerste Wereldoorlog tot de definitieve ondergang van het dienstpersoneel. Deze evolutie kan niet los worden gezien van de technische evolutie die elektrische toestellen in het huishouden binnenbracht en de toegenomen arbeidskansen van vrouwen buitenshuis. Een onderzoek naar het dienstpersoneel raakt aan diverse aspecten van de geschiedschrijving en begeeft zich op het terrein van de politieke, economische, sociale en vrouwengeschiedenis. Uit de geschiedenis van het dienstpersoneel blijkt onder meer hoezeer klasse en sekse – en dus sociale en vrouwengeschiedenis – met mekaar verweven zijn. Het overwe-

gend vrouwelijke dienstpersoneel stond in een hiërarchische op klasse gebaseerde verhouding tot andere vrouwen, namelijk de burgerdames die de meest rechtstreekse werkgevers van het dienstpersoneel waren.

Is het deze veelzijdigheid die historici heeft afgeschrikt? Of ligt het aan het bronnenmateriaal, of beter: het vermeende gebrek daaraan? Het probleem is immers niet zozeer dat er geen bronnen zijn om het dienstpersoneel te bestuderen, maar wel dat diverse soorten bronnen in verscheidene archieven minutieus moeten worden nageplozen. Daarbij heeft de historicus nood aan een kritische bril, omdat de bronnen vooral werden geproduceerd door de maatschappelijke elites – in hoofdzaak mannen en tevens de werkgevers van het dienstpersoneel – en haast nooit kijken door de ogen van het – overwegend vrouwelijke – dienstpersoneel zelf.

Valérie Piette doet de – in de inleiding door haarzelf beschreven – veelzijdigheid van het onderwerp veel eer aan. Op basis van een grote diversiteit aan bronnenmateriaal bekijkt ze het dienstpersoneel vanuit vele invalshoeken. Dit verleidt Piette er evenwel niet toe over alles iets te willen zeggen. In tegenstelling tot wat de titel suggereert, behandelt het boek het stedelijk dienstpersoneel in België tussen de Franse Revolutie en de Eerste Wereldoorlog. Omdat er grote regionale en lokale verschillen optraden in de situatie van het dienstpersoneel combineert Piette een ‘nationale’ benadering (België) met een lokale case study (Brussel). Na de inleiding, waarin de vraagstelling en de afbakening van het onderzoek worden voorgesteld, valt het boek uiteen in drie delen waarin de situatie van het stedelijk dienstpersoneel in België en in het bijzonder in Brussel in de negentiende eeuw wordt ontrafeld.

Het eerste deel van het boek begint met een hoofdstuk over de definiëring van de groep ‘dienstpersoneel’, dat dermate cruciaal is dat het mijn inziens in de inleiding thuishoort. Het is immers essentieel om te weten wat we moeten verstaan onder ‘dienstpersoneel’. Over wie gaat het? Hoe werd deze groep in het verleden afgebakend en welke definitie hanteert Piette? Het dienstpersoneel was immers niet alleen een heel diverse groep – van meiden voor alle werk tot gouvernantes en privé-leraars –, maar werd afhankelijk van tijd en context ook anders gedefinieerd. Piette bespreekt een aantal criteria die werden gehanteerd om functies al dan niet tot de huis- en personen-dienst te rekenen. Welke definitie op een bepaald moment en/of in een bepaalde situatie ook in voege was, het is niet duidelijk in welke mate mensen zichzelf zagen als behorende tot het dienstpersoneel en er door diegenen die de bronnen – bijvoorbeeld statistieken – opstelden toe werden gerekend. Dit alles bemoeilijkt uiteraard het onderzoek, omdat de historicus steeds het risico loopt appels met citroenen te vergelijken. Dit risico is bij elk van de in het boek behandelde thema’s aanwezig – (en niet alleen daar waar kwantitatieve bronnen, die doorgaans met problemen ten gevolge van betekenisverschuivingen en veranderende telcriteria worden geassocieerd, worden bestudeerd). Piette lijkt zich hiervan bewust te zijn, maar ze verduidelijkt nergens van welke definitie ze zelf vertrekt en hoe ze met de betekenisverschuivingen omgaat in haar onderzoek. Tussen de regels valt te lezen dat de historische kritiek ook hier een machtig wapen is.

Verder bevat het eerste deel een overzicht van de omvang van de groep dienstpersoneel, hun (wettelijk) statuut en de arbeids- en sociale wetgeving die op het dienstpersoneel van toepassing was (of juist niet). De wetgeving geeft uiting aan het feit dat het dienstpersoneel in de loop van de negentiende eeuw in toenemende mate werd gezien als een aparte maatschappelijke groep en onderscheiden van de arbeiders. Maar net als de arbeiders ontsnapte het dienstpersoneel niet aan pogingen om de groep te controleren en te disciplineren.

Terwijl droge cijfers en wettelijke bepalingen in het eerste deel vaak de bovenhand krijgen, komt het dienstpersoneel in het tweede deel meer tot leven. Zowel hun reële werk- en woonsituatie als de ideeën over hun zedelijkheid en seksualiteit worden besproken. De diversiteit binnen de groep van het dienstpersoneel vinden we ook terug in het brede scala aan woon- en werkomstandigheden (loon, taken, ruimtelijke en hiërarchische verhoudingen enzoverder). Het dienstpersoneel maakte van nabij kennis met de burgerlijke waarden en normen. Zo zette er zich een proces van acculturatie in gang. De meerderheid van het dienstpersoneel zag haar/zijn situatie immers als tijdelijk en hoopte hogerop te kunnen klimmen (dus dichterbij de buurt van hun werkgevers). Tegelijk werd het dienstpersoneel geacht losbandig, zedeloos, seksueel permissief en crimineel te zijn. De laatste twee hoofdstukken over de bekommernis van de burgerlijke werkgevers van het dienstpersoneel en van moralisten uit diverse ideologische hoeken om dit – deels terechte, deels vermeende – sociaal onaanvaardbare gedrag slaan een brug naar het derde deel.

Hierin komt de ‘crisis van het dienstpersoneel’ van het einde van de negentiende eeuw aan bod. De opvattingen over het dienstpersoneel en de veronderstelde schaarste aan huispersoneel culmineerden in de hoofden van de leidende maatschappelijke klassen in een regelrechte crisis. Vanuit diverse hoeken werden remedies voorgesteld die allen gericht waren op het ‘bijschaven’ van de houding en het gedrag van het dienstpersoneel. Bijna zonder uitzondering werd deze taak in handen gegeven van de directe ‘meerderen’ van het dienstpersoneel: vrouwen uit de burgerij. Maatschappelijk hadden zij weinig in de pap te brokken, maar thuis werden ze verantwoordelijk gesteld voor het oplossen van de ‘crisis’ van het huispersoneel. Bij nader toezien blijkt echter dat vooral de burgerlijke samenleving een crisis doormaakte en dat de angsten die dit bij de burgerij teweegbracht, werden geprojecteerd op het dienstpersoneel.

Een besluit, een indrukwekkende bibliografie en een handige index sluiten het boek af. De index is het vermelden waard, omdat bij de meeste personen ook hun beroep is opgenomen. Het is een raadsel waarom dit niet het geval is bij alle personen (van sommigen wordt niet eens de voornaam vermeld). Bij organisaties, instellingen en periodieken wordt evenmin een korte typering gegeven.

Valérie Piette levert met haar *Domestiques et servantes* een referentiewerk over de geschiedenis van het dienstpersoneel in België af. Net zoals het dienstpersoneel een zeer verscheiden groep is, die vanuit diverse invalshoeken kan worden benaderd, is *Domestiques et servantes* een veelzijdig boek dat doorheen de feitelijke gegevens ruimere verbanden tracht bloot te leggen. Doordat Piette de in de inleiding aangestipte diversiteit van het onderwerp consequent meeneemt in haar onderzoek raakt het boek aan de juridische, economische en sociale positie van het dienstpersoneel. Een enorme hoeveelheid aan feiten – het resultaat van grondig bronnenonderzoek – wordt gecombineerd met inzichten uit diverse takken van de geschiedwetenschap, niet het minst de vrouwen- en de gezinsgeschiedenis. Het optekenen van anekdotische verhalen gaat daardoor hand in hand met het blootleggen van structuren. Het resultaat is een boek dat bestaat uit diverse lagen, die grotendeels – maar niet volledig – overeenkomen met de drie delen van het boek. Elk deel van het boek vormt bovendien haast een op zichzelf staand boek.

Tegelijk biedt het boek een kader waarbinnen verder onderzoek kan gebeuren. De studie van het dienstpersoneel in België is immers niet afgerond met *Domestiques et servantes*. Zo ontbreekt zo goed als elk comparatief element in de studie. De in de inleiding beloofde vergelijking met Frankrijk stelt teleur. De Franse casus wordt doorgaans enkel aangehaald om de Belgische situatie te verduidelijken. Piette stelt boven-

dien dat een vergelijking met Frankrijk het meest relevant is, omdat de situatie in beide landen grote overeenkomsten vertoonde (p. 20). Het is echter de vraag of een confrontatie met een land als Groot-Brittannië – waarover ook veel literatuur bestaat –, waar de situatie van het dienstpersoneel minder gelijkenissen met België vertoonde, geen zinvolle bijdrage kon leveren aan ons begrip van het dienstpersoneel in België.

Daarnaast laat Piette een aantal vragen onbeantwoord en een aantal thema's onaan-geroerd. Het dienstpersoneel op het platteland – en bijgevolg de adel als werkgever – komt niet aan bod. In hoeverre kwam hun situatie overeen met die van het dienstpersoneel in de steden?

Doordat Piette zich concentreert op de situatie in Brussel, komen andere steden nauwelijks aan bod. Gent, Antwerpen en Luik mogen op een enkele vermelding rekenen, maar over kleinere steden vernemen we niets.

De terugblik op het Ancien Régime dient om het negentiende-eeuwse dienstpersoneel in zijn context te situeren; de verwijzingen naar het interbellum die hier en daar opduiken (onder andere bij de bespreking van de 'crisis' van het dienstpersoneel) tonen aan dat de geschiedenis van het dienstpersoneel niet ophield in 1914. Het valt te hopen dat de periodes voor 1789 en na 1914 met dezelfde grondigheid als de negentiende eeuw zullen worden bestudeerd.

Deze leemtes kunnen Piette niet ten kwade geduid worden; het onderzoek kwam immers tot stand binnen een beperkte tijdspanne. We kunnen enkel hopen dat andere onderzoekers het door Piette uitgetekende kader zullen invullen. – Nele BRACKE.

Ginette KURGAN-VAN HENTENRYK, ed. *Un pays si tranquille. La violence en Belgique au XIXe siècle.* Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1999 ; un vol. in-8°, 353 p.

L'actualité possède cette vertu rare pour les historiens de les forcer à renouveler les problématiques et à investiguer le passé à partir d'interrogations nouvelles.

Depuis les années 1980-1990, la Belgique a connu d'importants phénomènes de violence collective ou individuelle : les tueries du Brabant, toujours pas élucidées, le drame du stade du Heysel, l'affaire sordide des enfants enlevés, séquestrés et assassinés. Traumatisée, l'opinion a découvert la violence. Et les historiens furent sollicités sur son histoire, ses manifestations, ses modalités de fonctionnement. La pédophilie et la violence sur les enfants ont focalisé toute l'attention avec, à chaque fois, une demande adressée aux historiens de remonter aux origines.

Ces années de violence ont touché tous les pays européens. Aussi n'est-il pas surprenant qu'en vue du Congrès international des sciences historiques d'Oslo de 2000, la Commission internationale d'histoire des mouvements sociaux et des structures sociales ait choisi comme thème : « De la violence sociale à la violence politique. XIXe-XXe siècles ». Selon l'usage, le rapport général préparé pour ce congrès s'est fondé sur des rapports nationaux. Ce sont les résultats des travaux du groupe belge qui font l'objet de l'ouvrage recensé.

Cet ouvrage comprend des contributions issues d'un travail collectif réalisé au sein du Centre d'histoire de la Justice de l'Université catholique de Louvain, dirigé par Sylvie Dupont-Bouchat et Xavier Rousseaux, et des recherches menées de façon isolée. On doit à Ginette Kurgan-van Hentenryk de l'Université libre de Bruxelles d'avoir initié cette collecte, réuni ces chercheurs et assuré la publication.

Cet ouvrage est très riche. On peut regrouper l'apport de ces travaux autour de cinq grands thèmes : la définition de la violence, les sources utilisées, les représentations de